

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2023

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 70

Tsumbandila iyi ya u maka i na masiatari a 11.

KHA VHA PFESESE:

- Memorandamu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhatoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga wothe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho taniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi newe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandamu uyu u do thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho musi u tola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**NDAELA KHA VHATOLI/VHAMAKI****Maga a u tola/maka tholokanyondivho:**

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleto wo khakheaho na vhukhaki ha luambo kha phindulo zwi songo newa ndatiso nga nda ha musi vhukhaki honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhaki vhu di fanela u sumbedzwa.)
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye ito kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha di pfala, hu songo vha na ndatiso. Honeha, arali ipfi li bvaho kha luwe luambo lwo shumiswaho kha tshibvedzwa nahone la lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tangedzea.
- Kha mbudziso dzo vuleaho, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza tea u avhelwa phindulo dzi todaho NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/thikhedzo/thuthuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musi phindulo ya ipfi lithihi yo lavhelelwa, hone mulingiwa a nea fhungo lothe, kha a newe maraga; tenda fhedzi ipfi lo lavhelelwaho la talelwa kana lo sumbedzwa.
- Musi mbuno mbili/tharu dzi tshi todiwa, ngeno nnzhi dzo nekudzwa, kha vha make fhedzi mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tangedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha tangedze ZWOTHE, ledere li livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vudalo.

MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA T̂HALUTSHEDZO NA U PFESESA**PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A****MBUDZISO YA 1****PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

- 1.1 - Ndi u ðivha hune shango la khou ya hone.√
 - Ndi u sa nyadziwa nga mañwe mashango/Uri mañwe mashango a li teledze.√ (2)
- 1.2 - U ðisa mveledziso ya shango yo khwaṭhaho.
 - U alusa ikonomi ya shango.
 - U pfumisa shango
 - U takula tshumelo ya shango.
 [ZWIVHILI fhedzi]√√ (2)
- 1.3 -Vhumatshelo havho vhu a tshinyala.
 - Vha a farwa.
 - U iledzwa ha madzina avho lwa tshoṭhe.
 [ZWIVHILI fhedzi]√√ (2)
- 1.4 - Zwi leludza kushumele na nyaluwo ya u ðivha mashango.
 - Zwikolo zwi a kona u ita nzudzanyo dza nyendo nga u ṭavhanya.
 - Tshumelo i vha yavhuḍi.
 [ZWIVHILI fhedzi]√√ (2)
- 1.5 - U pfumbudza vhagudi.
 - U ñea tshenzhemo.
 - Vha thusa vhagudi nga bazari.
 - U kona u ðithomela khamphani dzavho.
 [ZWIVHILI fhedzi]√√ (2)
- 1.6 - Vhaswa vha tea u dzhena tshikolo vha tevhela mabuḍo a vhuinzhiniara.√
 - Vha ḍo kona u tandulula thaidzo dzo livhanaho na themamveledziso.√ (2)
- 1.7 - Hu bveledzwe vhaswa vho teaho hu tshi ṭoḍa u fhaṭwa zwifhaṭo.
 - Hu bveledzwe vhasedzulusi vha mavu vho teaho.
 - Hu bveledzwe vhabveledzi vhane vha ñea themendelo ya zwishumiswa.
 - Hu bveledzwe vhathu vha ðivhaho nga ha vhutatatshili na tshampungane.
 [ZWIRARU fhedzi]√√√ (3)
- 1.8 C/vha dzhia tshelede vha ṭuwa.√ (1)

- 1.9 - Vha do ita mushumo u songo fhelelaho/u shumela u bva mulanduni.
 - U toda mbadelo ya masheleni manzhi manzhi vha shavha nao.
 [ZWIVHILI fhedzi]√√ (2)
- 1.10 Ndi a tendelana nakwo ngauri:
 - Vhathu vha do wanela zwithu tsini, vha sa sokou fara nyendo ndapfu.
 - Hu do fhungudzea u dala ha vhathu fhethu huthihi.
 - Vhutshilo ha vhadzulapo vhu do leluwa.
 - Vhaswa vha do disikela/diwanela mishumo.
 [ZWIVHILI zwi pfalaho]√√ (2)
- 1.11 Ndi zwa vhuthogwa ngauri:
 - Zwi alusa ikonomi.
 - Zwi ita uri vhaswa vha dzule kha shango lavho vha si pfuluwe.
 - Vhadzulapo vha a kona u disikela mishumo.
 - Zwikolo zwi kona u bveledzea.
 [ZWIVHILI zwi pfalaho]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.12 - Mufodi u tana vhagudi vhane vha khou guda u shumisa thingothendeleki.
 - Mufodi u khou tana vhagudi vha tshi khou toda mafhungo na ndivho kha thingothendeleki.
 - Mufodi u tana vhagudi vhane vha khou pfumbudzwa nga ha u fhaṭa.
 [ZWIVHILI zwi pfalaho]√√ (2)
- 1.13 -Vhaswa vha tea u vha na ndivho ya u shumisa zwileludzi zwa vhudavhidzani siani la ngudo dzavho zwikoloni.
 -Vhaswa vha tea u guda mishumo ya zwanḁa u itela uri vha do kona u disikela mishumo.
 -Vhaswa vha tea u guda u fhaṭa uri vha dise thandululo ya u shaea ha madzulo.
 [ZWIVHILI zwi pfalaho]√√ (2)
- 1.14 - U kona u shumisa thingothendeleki zwi leludza uri vhagudi vha wane mafhungo/ndivho nnzhi nga u tavhanya.
 - U vha na ndivho nga kushumisele kwa zwileludzi zwa vhudavhidzani zwi thusa vhagudi uri vha phase nga vhunzhi.
 - U vha na ndivho ya zwa u fhaṭa zwi tandulula thaidzo ya u shaea ha mishumo kha vhaswa.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

- 1.15 **TSHIBVELEDZWA TSHA A** na **TSHIBVELEDZWA TSHA B** zwi na vhushaka ha u tana mveledziso ya vhaswa,√ mafhungo a **TSHIBVELEDZWA TSHA A** a amba nga ha uri vhaswa vha tea u bveledziswa kha mabudo o fhambanaho, ngeno **TSHIBVELEDZWA TSHA B** tshi tshi tana vhagudi vha tshi khou gudisana nga ha ndivho ya u shumisa thingothendeleki na u fhata.√

(2)
[30]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A:

30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Ndila ya u maka manweledzo:

Manweledzo a tea u makiwa nga ndila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
 - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
 - Maraga 3 ndi dza luambo.
 - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
 - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
 - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
 - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
 - Khouthesheni dza u bva kha 4–5: avhelani maraga 1 ya luambo
 - Khouthesheni dza u bva kha 2–3: avhelani maraga 2 dza luambo.

PFESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
 - Vhamaki vha tea u khwathisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
 - Vha songo tusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwaho tsho khakhea.
 - Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo la u fhedzisa li re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo maniwe a manweledzo o salaho.
 - Manweledzo are mapfufhi fhedzi o faredza mbuno dzothe dzi todeaho ha tewi u newa ndatiso.

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA C

NO	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Muswa kha didowedze u dibadekanya na khonani mbuya dza mihumbulo i no do mu fhatā a vha muthu wa khwine.'	1	Muswa kha didowedze na u dibadekanya na khonani dzi no fhatā.
2	'Muswa kha kone u langa nyimele inwe na inwe u itela u swikelela tshipikwa tsha zwine a toda kha vhutshilo, zwa sa ralo muswa u do balelwa nga zwithu zwa vhuthogwa.'	2	Muswa kha kone u langa nyimele inwe na inwe.
3	'Pfunzo yone ndi mutheo wa u bvelela kha vhutshilo ha muswa, ngauralo muswa kha didowedze u dzulela u guda lwa vhutshilo hothe saizwi zwi tshi tutula maluvhi.'	3	Muswa kha didowedze u vhala uri a tutule maluvhi.
4	'Muswa o talifhaho u a tenda u tangedza vhukhaki hawe a tshi itela u guda kha zwe zwa sa tshimbile zwavhudi.'	4	Muswa kha tangedze vhukhaki hawe.
5	'Muswa ane a divha vhuyo hawe u sendela kule na zwikambi na zwidzizivhadzi saizwi zwi tshi tshinya muhumbulo.'	5	Muswa kha sendele kule na zwikambi na zwidzizivhadzi.
6	'Muswa arali hu si na zwine a ita kha didzhenise kha mishumo naho a sa holelwi, zwenezwo zwi mu thusa uri a dinekedzele kha u shuma.'	6	Muswa kha didzhenise kha mishumo i si na muholo.
7	'Muswa a re na vhudifhulufheli u a konavho u didzhenisa kha mafulo o fhambanaho a u nakisa vhupo sa u dobela mabambiri na u hada tsini na midi.'	7	Muswa a re na vhudifhulufheli u a didzhenisavho kha mafulo a u kunakisa.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Muswa kha dikonanye na thama dzavhudi u itela uri vha kone u eletshedzana nga mihumbulo. Muswa u tea u kona u imedzana na khaedu dzothe dza vhutshilo. A dovhe a dzhene tshikolo a sa imi uri a wane vhutali. Muswa kha tende khakho dzothe dze a ita vhutshiloni ndi hone a tshi do kona u dzi shandukisa. Muswa a songo nwa mahalwa na u daha zwidzizivhadzi uri a si hotefhadze muvhili wawe. Muswa a re na vhudifhinduleli u shuma mishumo a sa khou itela u wana mbadelo muga hu u itela u kunakisa mupo wa hune a dzula hone. Tshene na tshika i sa todeiho i tea u kunakiswa nga muswa uyo.

Maipfi: 90]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u tola/maka

- Mupeleto:
 - Phindulo ya ipfi lithihi i tea u newa maraga naho mupeleto wo khakhea, nga nda ha musu vhukhaki uho vhu tshi shandukisa thalutshedzo ya ipfi lenelo.
 - Kha phindulo ya fhungo lo dalaho, vhukhaki ha mupeleto vhu tea u newa ndatso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
 - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (abrivesheni), phindulo i tea u newa i kha mupeleto wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha divhafhungo/girama yoneyone, nahone yo newa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha tangananedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo nwalwaho nga vhudalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

- 3.1 Mukungedzeli u toda vhataleli vha tshi talukanya uri muthu a nga dikuvhanganyela masheleni nga u runga/u kunga vhatu uri vha dzhie ntha mushumo wa u runga. ✓ (1)
- 3.2 Hu bikelwa vhuanga, vhutsila vha vhona nga mato. ✓
Murero uyu u amba uri vhuanga vhu tou gudiswa muthu, fhedzi vhukoni/vhutsila u tou vhona wa digudisa iwe mune. ✓ (2)
- 3.3 - Mukungedzeli u shumisa maledere mahulwane a tshi itela u kunga vhatu. ✓
- Mukungedzeli u shumisa kuwalele ukwu a tshi itela uri ku vhe khephusheni/thoho ya khungedzelo. ✓ (2)
- 3.4 B/zwithu zwi sa kondi. ✓ (1)
- 3.5 Mukungedzeli u shumisa thekeniki ya mbudziso ya rethoriki a tshi itela u tana ndeme ya uri vhatu vha tea u tou dishumela. ✓ Mukungedzeli u sumbedza uri u dishumela zwo tou tea. ✓ (2)

- 3.6 - Khephusheni i a kunga.
 - Zwifanyiso zwi tanaho mushumo u no khou kungedzelwa.
 - U shumiswa ha luambo lwa u fhuredzela.
 - U tana diresi, nomboro dza lutingo na fhethu hune vha wanala hone.
 - Hu na tshilogeni
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho].√√ (2)
 [10]

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Muoli wa khathuni u khou ri tanela nyimele ya nwana wa ndeniwa ane a vhuya hayani vhusiku/lo kovhela.√ (1)
- 4.2 Ndi vhushaka vhukati ha khotsi na nwana.√ Ndi ralo ngauri khotsi vha khou sumbedza u sa fushea nga nwana ane a vhuya hayani vhusiku/lo kovhela.√ (2)
- 4.3 Muthu wa 2 na muthu wa 3 vha vhone vha tshi khou bvisela khagala vhudipfi ha u pfa vhutungu/sinyuwa/dinalea,√ ngauri vha khou vhone vho ruda maṱo na zwifhatuwo zwavho zwo ita na u sinyalala.√ (2)
- 4.4 C/Lisumbavhune.√ (1)
- 4.5 Mvumbo ya vhendeṱwa/nwana a sa pfi,√ ngauri u vhuya hayani vhusiku na u dzhena nduni o ambara gebisi/muṱadzi.√

KANA

- Mvumbo ya muthu a sa lengi u tshuwa,√ ngauri u sumbedza u disola kha zwiito zwawe.√ (2)
- 4.6 - Ndo vha ndi tshi do dzula fhasi nae nda mu kaidza kha ayo maitele a u vhuya vhusiku na u dzhena muṱdini o ambara muṱadzi.
 - Ndo vha ndi tshi do mu humbelela thuso kha vhashumelavhapo.
 - Ndo vha ndi tshi do humbela u thusiwa nga vhahulwane vha lushaka lwa hashu kha u mu kaidza.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)
 [10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 - **Guda**√ Musiwalo o fhedza o **guda** matshilele avhudi.√ (2)
- 5.2 Hu si na vhupfelo ha mare.√ **Liṅanedzi/likaluli/phirisedzo**.√ (2)
- 5.3 **Pfufho/tshelede**,√ Mashudu o newa **pfufho/tshelede** nge a fhira vhagudiswa vhothe.√ (2)
- 5.4 Vhatukana **vhe**√ vha lidza dzikhombole **vho vha**√ vha songo takala zwone/Vhatukana **vho lidzaho**√ dzikhombole **vho vha**√ vha songo takala zwone. (2)
- 5.5 Hu pfala ipfi la mme awe li tshi ri; 'Vha a zwi funa na zwa muduhulu wa Masingo!/?'√√ (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70